

ЕКОЛОГІЧНІ ЗНАННЯ В РОЗДУМАХ ФІЛОСОФІВ XVIII–XIX СТ. СТОЛІТЬ

У статті розглянуто етапи розвитку екологічного знання у XVIII–XIX ст. Загальновідомо, що у ході своєї історії його еволюція пройшла складний шлях від первісних донаукових форм до складноутвореного філософсько-світоглядного явища.

Ключові слова: екологічні знання, пізнання, наука, природа, людина, прогрес.

Тема вивчення взаємовідносин людини і природи наразі, напевне, найдраматичніша, адже дослідження сучасних науковців переконливо свідчать, що прогрес у сфері високих технологій став загрожувати існуванню людського роду та природного середовища. Тисячоліттями люди розвивали й вдосконалювали свої здібності та можливості, що, зрештою, істотно вплинуло на оточуючий її світ. Відповідно до цього змінювався і характер взаємин людини з природою. Наукові дані з різних сфер свідчать, що кожен з етапів розвитку суспільства має свої особливі форми взаємин людини з навколишнім середовищем, які супроводяться різним відображенням природи в її свідомості.

Актуальність теми полягає в тому, що, розглядаючи етапи розвитку екологічного знання, яке у ході своєї еволюції пройшло складний шлях, ми можемо дослідити співвідношення природних і суспільних закономірностей.

Питання взаємодії людини і природи зустрічається у творах Анаксагора, Демокріта, Арістотеля, Лукреція, Гіппократа, Леонардо да Вінчі, Ф. Бекона, М. Монтеня, Г. Галілея, Ж. Л. Буфона, Ж. Б. Ламарка, О. Гумбольдта, Д. Дана, Ч. Дарвіна, І. Канта, Г. Гегеля, К. Маркса, В. Андрущенко, В. Крисаченка, М. Кисельова, О. Салтовського та інших.

Мета такого дослідження полягає у виявленні внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей, протиріч між сучасною людиною і техногенно перевантаженим навколишнім середовищем. Тому через узагальнену інформацію про еволюцію екологічної культури ми можемо отримати розгорнуту картину динаміки екологічного

знання, що займатиме почесне місце у загальній системі сучасної освіти, виховання і науки. Досліджуючи етапи становлення проблеми «людина — природа», історичні реалії кожного періоду ми розглядатимемо очима сучасної людини крізь призму ХХІ століття.

Свою точку зору мали просвітителі-енциклопедисти з погляду на природу і людину. Природа, матерія, Всесвіт — це єдине начало, яке не має зовнішніх причин для існування, оскільки природа сама по собі причина, яка існує вічно і постійно змінюється, водночас залишаючись тотожною собі. Представник французького Просвітництва Ж.-Ж. Руссо вважав, що законодавство повинно впливати із даних самою природою законів людського співіснування. Він увійшов в історію як активний критик цивілізації, в основі якої лежить суспільна нерівність між людьми. Коли одні люди живуть у розкоші, інші — ледь зводять кінці з кінцями, в суспільстві посилюється аморальність, але й можлива інша модель суспільства, коли всі люди рівні і морально чисті. Така модель існує — йдеться про первинне суспільство, коли люди жили в цілковитій злагоді з природою, а вона, у свою чергу, давала їм все необхідне для життя. «Доти, — писав Руссо, — доки люди зберігали свою первісну невинність, їм непотрібно було жодне керівництво, крім голосу природи. Ніде і ніколи раніше людина не порушувала рівноваги, з особливим піклуванням ставлячись до того довкілля, в якому жила і працювала» [1, 13].

Особливу увагу приділяв вивченню людини і природи інший представник Просвітництва П. А. Гольбах, який вважав, що «Людина — справа рук природи, вона існує в природі, вона не може — навіть подумки — вийти з природи. Даремно дух її прагне поринути за межі видимого світу — вона завжди буде змушена повернутися назад» [2, 7]. Тому висновок французьких просвітників ХVІІІ століття полягав у тому, щоб взаємодія людини з природою була в повній гармонії.

Реакція на філософське пояснення життя та його пізнання, яке було сформульоване французькими матеріалістами, а також прагнення подолати рамки механіцизму було результатом виникнення нових концепцій у представників німецької класичної філософії, для яких спільним було те, «що вони вжили нових спроб синтетичного вирішення проблеми життя та її пізнання» [8, 30]. Щоправда, результати вирішення цих проблем німецькими філософами були досить різноманітні.

Свого найвищого апогею німецька філософія досягла в особі Георга Гегеля, який у центр свого вчення ставить Абсолютну Ідею. «Абсолютна Ідея існує до матерії і людини. Лише на певному етапі свого розвитку вона відчужує себе в матерію, породжуючи природу. Так виникає еволюція природного світу, що, зрештою, приводить до появи мислячого духу» [9, 129]. Гегель вважав, що природа — це як відчуження ідеї, яка «відпускає» себе зі світу чистої думки до протилежного світу матеріальної природності. Таким чином природа — також є ідея, але це форма інобуття. Етапи природного розвитку прямують до появи людського буття і повторюється рух від «не-Я» до «Я».

Підсумовуючи результати тогочасних знань із природознавства, Гегель вважав, що до вивчення природи потрібен двоякий підхід — філософський і емпіричний, і дати відповідь на це питання може тільки особлива наука — філософія природи, «раціональне природознавство». На думку І. Фролова, саме емпіричне природознавство є, до певної міри, передумовою виникнення раціонального природознавства, тобто філософії природи. Проте одним із найпотужніших аргументів проти гегелівської натурфілософії був розвиток природознавства, зокрема, біологічного знання, який на практиці спростовував її головний висновок про неспроможність позитивних наук вийти в своїх узагальненнях і методи за межі метафізики, перетворюючись з емпіричного в теоретичне, долаючи натурфілософію шляхом оволодіння діалектичним методом [8, 35].

Суперечність системи і методу Гегеля були помічені іншими мислителями і піддавалися критиці, зокрема Людвігом Фейєрбахом. З погляду Фейєрбаха, ідеалізм, який заперечує самоцінність природи і стверджує її вторинність, є не що інше як релігія. На думку Фейєрбаха, потрібно зрозуміти, що людина — це частина природи і її продукт. Природа ж не є механізмом, а є складним організмом, який живе за власними законами. Філософ називав розроблену ним форму натуралізму «органіцизмом», оскільки ставив органічне буття природи у центр своїх інтересів і закликав до вивчення природи, бо це «є служіння їй».

Проблема відношення людини і природи протягом багатьох тисячоліть викликали суперечки і критику багатьох філософів і філософських шкіл, тому аналізували це питання, керуючись методологічними принципами об'єктивності та історизму. Підійшовши до аналізу марксистських поглядів на природу, людину, їх

взаємовідносини, для того, щоб правильно оцінити їхні погляди потрібно зважати на історичні умови, постановку і вирішення найважливіших проблем того часу. Таким чином, кінець 18 — початок 19 ст. можна охарактеризувати великими відкриттями в природознавстві. Йдеться про закон збереження і перетворення енергії (Ю. Р. Майєр та ін.), відкриття теорії клітинної будови живих організмів (П. Ф. Горяїнов, Т. Шванн, М. Я. Шлейден), еволюційна теорія Дарвіна, космогонічна теорія І. Канта і П. Лапласа. Ці відкриття дали нові знання і розкрили зв'язок між тваринним, рослинним світом і неорганічною природою. В результаті постала нова картина світу, в якій відбувається неперервний процес розвитку на противагу традиційній картині, в якій нежива природа, людина і суспільство були окремими ланцюгами. «А тепер, коли нам досить глянути на результати вивчення природи діалектично, тобто з точки зору їх власного зв'язку, щоб дістати задовільну для нашого часу «систему природи», і коли свідомість діалектичного характеру цього зв'язку проникає навіть у метафізично вишколені голови природодослідників всупереч їхньої волі, — тепер натурфілософії прийшов кінець. Всяка спроба воскресити її не тільки була б зайвою, а була б кроком назад» [5, 310]. Творчо аналізуючи й узагальнюючи проблеми суспільства, людини і природи, Карл Маркс і Фрідріх Енгельс будують свою нову теорію на підставі діалектичного, історико — матеріалістичного розуміння світу, в якій одна з її складових — практика, що виступає як процес життєдіяльності людини, процес суспільного виробництва. Практика є елементом зв'язку людини з об'єктивним світом і стає універсальним посередником у взаємодії людини і природи, що необхідна для нормальної життєдіяльності. Попередники Маркса і Енгельса вважали, що людина — це продукт природи, природу ж вони сприймали як об'єкт споглядання, а людину — як істоту, яка споглядає. Означені теорії надихали не одне покоління мислителів. Марксистська теорія не заперечує важливість природи в житті людини, але одним із головних чинників є те, що природа не може бути тільки місцем життя для людини, оскільки вона в процесі трудової діяльності постійно змінюється. Загалом вся історія людства перебуває у безперервному русі і це призводить до зміни людиною природи, і залишається лиш додати, що змінюється і власна природа самої людини. Не можна не погодитись із думкою сучасних філософів, які пишуть, що «природа, як розкрита книга людської історії, наочна картина сутнісних,

продуктивних сил суспільної людини. Допоки існують люди, їх відношення до природи і стосунки між собою — дві неподільні сторони єдиного процесу: гармонізації відносин — суспільний прогрес і еволюція природи, суспільства» [4, 422].

Під час своїх досліджень, вивчаючи економічні, промислові досягнення найбільш розвинутих країн свого часу, коли побічні негативні наслідки від промислової діяльності людей ще не несли в собі загрози, Ф. Енгельс висловив думку, яка є актуальною і нині, а саме що людина не завжди розуміє значення своїх перемог над природою. В результаті за свої досягнення їй потрібно розраховуватися по дорожчій, ніж це було передбачено заздалегідь, ціні. Якби така перспектива була відома людському розумінню наперед, люди б, певна річ, відмовилися від багатьох своїх задумів.

Тож ми підійшли, до теперішньої ситуації, яка зобов'язує сформувати відповідне ставлення до природи, оскільки прискорення науково-технічного прогресу перетворило діяльність людини на феномен планетарного масштабу. Сучасна наука є вже не споглядальною, а цілераціональною і прагматичною, і оскільки вона переслідує людську мету, то в її змісті міститься і кінцеве застосування. «Із зростанням технічних можливостей людини орієнтація на підкорення природи ставала дедалі очевиднішою. Це призвело до глобальної екологічної кризи у ХХ ст., до постановки питання про існування самої людини і створеної нею цивілізації» [6, 175].

Відтак суспільство сьогодні потребує нових ціннісних, моральних орієнтирів, екологічних знань, у противному разі воно ризикує загинути в глобальній екологічній катастрофі. «Не будучи рівноправним партнером дискурсу, природа домагається існування, висувуючи до людини свої вимоги, і вимоги ці моральні» — зазначає А. М. Єрмоленко [3, 383]. Отже, це дає підстави говорити про низький рівень екологічної освіти не якоїсь групи людей, а всього суспільства загалом. Питання стоїть не про просте накопичення екологічних знань, а про формування нового світогляду, який би дав змогу розглядати питання виробничого зростання з погляду відповідальності за збереження сучасної цивілізації. Необхідно усвідомити: для того щоб підготувати до життя молоде покоління, освіта має виховувати допитливість щодо явищ і проявів життя та водночас допомагати справлятися із цим життям. У свою чергу, завдання екологічного виховання передбачає високий рівень знань, який сприяв би формуванню «екологічної свідомості», тобто

усвідомленню екологічної цілісності природи, розумінню єдності людини та природи, зміні ціннісних орієнтирів сучасного суспільства і сучасної свідомості — його екологізації. Як стверджував відомий італійський еколог А. Траверсо: «У міру того, як наше розуміння взаємовідносин діяльності людини і проблем навколишнього середовища поглиблюється, основні принципи освіти в галузі навколишнього середовища, якщо вони правильно впроцьовані, можуть цілком стати тим ядром, навколо якого формуватиметься майбутня стратегія суспільної освіти, вона сформує громадян світу з новим світоглядом, з новими настроями, які більше відповідатимуть потребам людства та природи» [7, 10].

В статье рассмотрены этапы развития экологического знания в 18–19 ст. Общеизвестно, что в процессе исторического развития его эволюция прошла сложный путь от первобытных упрощенных форм до сложного философско-мировоззренческого явления.

Ключевые слова: экологические знания, познание, наука, природа, человек, прогресс.

In article stages of development of ecological knowledge are considered 18–19 century. Well-known that in the course of historical development its evolution has passed a difficult way from the primitive simplified forms to difficult philosophical of life the phenomenon.

Key words: an ecological knowledge, the theory of knowledge, a science, a nature, a progress, a human.

Література

1. Герасимчук А. А., Палеха І. Екологія: опорний курс лекцій : навч. посіб. — К. : Укр.-фін. Інст. менеджм. і бізнесу, 1998. — 68 с.
2. Гольбах П. Система природи, или о законах мира физического и духовного. — М., 1940. — 378 с.
3. Єрмоленко А. М. Післямова // Ганс Йонас. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / пер. з нім. — К. : Лібра, 2001. — 400 с.
4. История философии : учебник для высшей школы / под общ. ред. Н. И. Горлача, В. Г. Кременя, В. К. Рыбалко. — Харьков : Консум, 2002. — 752 с.
5. Кушаков Ю. В. Нариси з історії німецької філософії Нового часу. — К. : Центр навч. літ-ри, 2006. — 572 с.

6. Толстоухов А. В., Хилько М. І. Екобезпечний розвиток: пошуки стратегії. — К. : Знання України, 2001. — 334 с.

7. Траверсо А. Б. Размышления о философском образовании в области окружающей среды. — М. : Наука, 1979. — 146 с.

8. Фролов И. Т. Жизнь и познание: О диалектике в современной биологии. — М. : Мысль, 1981. — 267 с.

9. Хамітов Н., Гармаш Л., Кирилова С. Історія філософії. Проблема людини та її меж : навч. посіб. — К. : КНТ, Центр навч. літ-ри, 2006. — 296 с.

УДК 373.3

С. Л. Панасюк,
кандидат педагогічних наук, доцент

РОЛЬ КУЛЬТУРИ ПОБУТУ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто значення культури побуту в процесі формування особистості.

Ключові слова: культура побуту, особистість.

Постановка проблеми. Актуальна потреба у знаходженні шляхів культивування неповторної індивідуальності вимагає визначення умов розвитку в людей естетичної потреби в організації навколишнього середовища, зокрема побуту, який є однією із соціальних сфер докладання зусиль людини. Він надає можливість достатньою мірою розкрити здібності, інтереси, смаки, показати знання, вміння, навички, реалізувати творчі можливості через самостійну діяльність, створити умови для сприймання і перетворення дійсності за законами краси і гармонії. Естетизований побут визначає те морально-естетичне середовище, в якому формується особистість.

Надамо уточнення, що в нашому дослідженні естетичне трактується як краса людського спілкування. Обґрунтуємо це положення: різні якісні порівняння функціонують у мовленнєвому спілкуванні людей, і в українській мові слово краса асоціюється зі словами красивий, вродливий, чарівний, чудовий, гарний, якісний. Словник тлумачить його як привабливу зовнішність, позитивні якості, власності, відповідність вимогам, як такий, що заслуговує на похвалу, як позитивні моральні якості, зразкова поведінка.